

Safurə QULİYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

POEZİYADA İSTİQLALIMIZIN YÜZ İLİ

Açar sözlər: poeziyada zamanın inikası, istiqlal şeirləri, Əhməd Cavad

Key words: time reflection in poetry, poems on independence, Ahmad Javad

Ключевые слова: отражение времени в поэзии, стихи независимости,

Ахмед Джавад

Əsrlərdir poeziyaya təriflər, şərhlər verilir. Qəribədir ki, hər hansı şairdən məqalə yazmağa başlarkən bu təriflərdən onun yaradıcılığına uyurlu birisi hey şüurumda hərlənir, axtarıqlarım, düşüncələrim həmin tərifin məğzindən, mayasından yön alıb, hərəkətə gəlir. Şeirin hasilə gəlməsində yaradıcının mənəvi-psixi özümlüyü, dünyabaxışı və dünyagörüşü, ədəbi-estetik biliyi və zövqü ilə yanaşı, fərdi taleyinin, ictimai mühitinin də inkişaf etdiyi şübhəsizdir.

Poeziyada istiqlalımızın yüz ili... Bu yazı üçün bədii nüsxələrə müdaxilə edəndə şeir rübabının necə, həm də yarandığı zamanın ruhuna, o vaxtına köklənməsinə heyvətləndim. Şairin öz duyğusunu, düşüncəsini, içində yaşadığı cəmiyyətin halı, amalı ilə kökləyib, şeir misralarına köçürdüyünə bir daha əmin oldum. Belə ki, poeziya, sən demə, tarixə ünvan alan zamanın, xalqın qəlbindəki yaşantılarını da dilə gətirmiş.

Yüz illiyini iftixarla bayram etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin – milli istiqlalımızın yetmiş ildən bəri sovet dönməsində üreklərdə yaşayan qıvcıqları, şükürlər olsun ki, bu gün artıq nəhəng bir azadlıq tonqalı kimi şölə saçmaqdadır.

Yüz il əvvəl isə xalqımız tarixinin ən məşum bir yüzilliyinin – Azərbaycanın ondan qat-qat böyük və güclü olan qonşu dövlətlər – İran və Rusiya tərəfindən işğal edilməsinin, Cənub və Şimal deyə iki hissəyə bölünməsinin yüz illiyi iztirablarını yaşamaqda idi:

*Hakim idik, bir zamanlar ər idik,
Düşmənlərə qarşı bir əjdər idik,
Lakin yüz il başqalara qul olduq... [1]*

*Yüz il idi gülməz idik, Vətən idi yaralı,
Yüz il idi o şimalın ikibaşlı qartalı
Dəmir durnaq batırmışdı Vətənimin köksünə [2].*

İyirminci yüzilliyin əvvəlindən ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı dirçəliş onun təfəkkür sahiblərinə güclü təsir etmiş, bədii söz sənətkarlarını mövcua tarixi şəraiti məhəyyəti, durumunu idrak və inikas etmələrinə təkan vermiş, milli istiqlal uğrunda mübarizə hərəkatına yönəlmişdi. Dövrün qüdrətli lirik şairləri M.Hadi, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq, Ə.Cavad, C.Cabbarlının yaradıcılıqlarında zamanın, demək olar ki, mühüm ictimai-mədəni məsələləri, hadisələri ehtiva olunmaqda idi. Onlar yüz ildən bəri maddi və mənəvi sərvətləri, hüquq və istiqlal istila mənəgənsində boğdurulan xalqın köləlik iztirablarını qəlbən yaşayır, səbəbləri araşdırır, tarixi gerçəkliyin həqiqətlərini təcəssüm etməyə, münasibət bildirməyə, yöllər aramığa səy göstərirdilər.

H.Cavid "Arkadaş, yoldaş, ey vətəndaş, oyan", "Həqqini sən mübarizə ilə alarsan", M.Hadi "Qardaş sevgisi", "Milli bacılarıma", A.Şaiq "Vətənə borcumuz" və s. kimi şeirlərində "ikibaşlı qartalın" əsirliyində olan vətənin mövcud siyasi durumuna sayıq yanaşır, xalqı müstəmləkəçilik boyunduruğundan çıxmaq uğrunda mübarizəyə çağırırdılar: zamanın poeziyasının aparıcı mövzusu milli-azadlıq ideyasından rüşənlənir, poetik ahəngdə mübarizəyə çağırış ruhu sədalanırdı.

1918-ci ildə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və onun səmasında milli dövlət bayrağının dalğalanması bütün ziyalılar kimi şairlər tərəfindən də böyük ruh yüksəkliyi və məhəbbətlə qarşılandı. Azad Azərbaycan mövzusu qədim ənənəli poeziyamızda ilk dəfə ictimai nikbinlik intonasiyası ilə səslənməyə, kütləvi halda "Vətən", "Ölkəm", "Azərbaycan" adlı şeirlər yaranmağa başladı.

Böyük romantik şair M.Hadi "Məfkureyi-aliyyəməiz (Azərbaycan dövləti-növrədinə)" şeirində bu tarixi zamandakı müstəqillik sevincini qürurla səciyyəvi ifadə edirdi:

*Qaldır səmqi-sövkətə nəcümü-hilalımızı
Göstər bu ərzin əhlinə ceylü-cəlalımızı!..
Əzmü-nəbatın ilə görün, düşmən ağlasın,
Millət yüzündə xəndeyi-ümid parlasın!.. [3]*

Ə.Müznibin "Azərbaycan", Ə.Yusifin "Azərbaycanlıya", H.K.Səadilinin "Azərbaycan", C.Cabbarlının "Azərbaycan bayrağına", Ə.Cavadın "Can, can, can Azərbaycan", "Azərbaycan ordusuna" və s. şeirləri sonralar poeziyamızda yaranacaq "Azərbaycan" adlı nəhəng lirik silsilənin ilk quşu daşları, ilk poetik tərənnümləri oldu. Bu şeirlərdə istiqlala çatmış xalqımızın şərəfli soykökünün igidlikləri, tariximizin təsirli hadisələri və doğma yurdun əsrarəngiz təbiət gözəlliklərinin bədii təcəssümü verilirdi. İdeya-estetik tutumuna görə xəlqilik, vətənpərvərlik hissləri aparıcı olan bədii nümunələrdə poetik fikrin sadə, aydın ifadəsinə xüsusi diqqət yetirilirdi: "Müstəqillik uğrunda vətənim" (Əli Şövqi, B.Seyidzadə), "Vətən" (R.Əfəndizadə, A.Şaiq), "Ah, vətən" (A.Şaiq), "Sevgili ölkəm" (C.Cabbarlı), "Vətən qayğısı" (Ə.Dai) və s. şeirləri tərənnüm obyektini ilə yanaşı səmimi, nikbin ahəng bir-birinə yaxınlaşdırır, bununla da zamanın bədii üslubunun səciyyəvi poetik arsenal formalaşır. Bu üslubun ən məhsuldar və istedadlı yaradıcısı tariximizdə "Cümhuriyyət şairi" kimi tanınan Əhməd Cavad (1892-1937) oldu. O, yüz ilə yaxın Rus imperiyasının müstəmləkəçilik siyasətindən əzab çəkən xalqın milli müstəqillik qazandıran əzəmətli "kürəssi müstəqillik" lirik duyğularından keçirib, şeirlərində yeni ahəng və bədii dil ilə canlandırır. Şairin "Azərbaycan bayrağına", "Al bayraq", "Can, can, can Azərbaycan" kimi yüksək pafoslu şeirlərində vətəndaşlıq qüruru, ictimai nikbinlik motivləri milli şeir poetikasına yeni obrazlı ifadələr, təzə ahəng çalarları gətirirdi.

*Gəlib qızıl vaxtın sənin,
Açılıbdır baxtın sən!
Gəncəm tacın, taxtın sən,
Canım-gözüm, gözüm-canım,
Azərbaycan,
Can, can,
Can Azərbaycan! [4, s.58]*

"Al bayraq" şeirində şair Vətənin istiqlalçı simvolumu "Sən, öylə bir şeirsən ki, sevməyənlər anlamaz" kimi orijinal poetik deyimlə əzizləyirdisə, "Milli bayrağımız" şeirində onun kölgəsini "başına qonan dövlət quşu"na təşbeh edirdi. O dövrdə hər üç ədəbi növdə dəyərli bədii əsərlər yaradan böyük sənətkar Cəfər Cabbarlı (1899-1934) da "Azərbaycan bayrağına" şeirində mənəvi bir təzə müstəqil dövlət bayrağının mənası və məzmununu lirik boyalarla daha dolğun və emosional təcəssüm edirdi. Şeirdə bayrağın rəmzi əlamətləri – üçrəngliliyi, üzərindəki ay, ulduz nişanları şairənəliklə şərh olunur, mənəviləndirilir, böyük məhəbbətlə tərənnüm edilirdi:

*Edib saleh əməllərim bu bayrağı intiqal,
Birər-birər doğru olmuş, bir ad almış: İSTİQLAL! [5, s.152]*

Tarixi həqiqətlər belə idi ki, əsrin əvvəlində neft hasilatına görə dünyada birinci olan Azərbaycana təkəcə Rusiya, İran deyil, İngiltərə, Almaniya, hətta xain qonşu cırtdan ermənilər də sahiblənmək iddiasında idilər. Gənc Azərbaycan dövləti 1918-ci ilin 28 mayında istiqlalını elan edəndən birçə həftə sonra iyunun 4-də qardaş Osmanlı imperiyası ilə silahlı yardım üçün müqavilə bağlamalı oldu. Türkiyənin hərbi naziri Əhvər Paşanın qardaşı Nuru paşanın komandanlığı ilə Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanın şərqi və cənub-şərqi tərəflərində vəsasanı saçıyan əhvalatı hissələrini şairlərimiz – Ə.Cavad "Ey əsgər", "Röyasını görmüşdüm", "Türk ordusuna", "Bismillah", A.Şaiq "Arazdan Turana", C.Cabbarlı "Salam", Ə.Müznib "Güc qığılcımı" və s. şeirlərində coşqu ilə poeziya tariximizə həkk etmişlər. İstiqalət şairi Umqülsum "Yurdumu bəklərdim" şeirinin başlanğıcında yazmışdı: "Bu şeir Azərbaycan Türk İslamlarının yaxasını düşmənlərdən almaq və ölümdən qurtarmaq üçün qardaş, arkadaş deyə dəyə, tərə, dağ-daş əşaraq yardıma gələn şanlı Türkiyə ordusuna ithaf yazılmışdır" [6, s.146]. Həmçinin milli ordumuzun, qardaş türk əsgərlərinin igidliklərinə, fədakarlığına, vuruşlarına, şəhid olmalarına dair də çoxlu şeirlər yazılır, Ə.Cavadın "Qalx", Umqülsumün "Bir qız üçün", M.Hadinin "Əsgərlərimizə, könüllülərimizə", A.Şaiqin "Vətənin yanıq səsi" və s. nümunələr də onları ruhlandırır, şəhid olantıları dərini yangı, minnətdarlıq və ya təndirir.

*Millətin namusu sizdən çox şücaət gözləyir,
Dövləti-növradı-milli qalibiyyət gözləyir,
Bəkləyir sizdən zəfər atımız, istiqlalımız,
Şanlı qeyrət, şanlı hümmət, şanlı cürət gözləyir [7].*

"Yurdun və millətin namusunun qorunmasının ordudan, "əsgəriyyətdən", həm də onun fiziki, ideoloji hazırlıq səviyyəsindən asılı olması fikri M.Hadi poeziyasında olduğu kimi, digər şairlərin əsərlərində də qabarıq nəzərə çarpırdı" [6, s.56]. Ancaq I Dünya müharibəsinin acılarını yaşayan Türkiyənin vəziyyəti çox ağır idi. Dünyaya öz hökmünü dikte etmək üçün birləşən Avropa qəsbkarlarına qarşı Osmanlı dövləti öz istiqlalını qorumaq zorunda qalmışdı. Qafqaz İslam Ordusunun az sonra Azərbaycana tərək etməsi milli istiqlalımız üçün böyük təhlükələrə yol açır. Şairlər böyük hüznə "Getmə", "Mən ağlaram", "Yaralı vətənə mərsiyə", "Yaxşı yazmış" və s. şeirlərində həmin zamanda xalqın kədərlənən və qatıllaşdırılmasını gətirdilər.

1920-ci ilin aprel çevrilişi ilə vətənin yenidən rus ordusu tərəfindən istilasından sonra, təsadüfi deyil ki, poeziyanın məcazlı deyimində ayrılıq, hicran, ələm, ümitsizlik, "qısıq bir səss", "gözünə qaranlıq çökənlər", "nədir günahım" kimi ifadələr yer aldı. Əhməd Cavadın yetmiş ildən bəri "xırda burjua əhvali-ruhiyyəsi", – deyə tənqid olunan fərdi könül sarsıntıları əslində həmin zamanda cəmi 23 aylıq ömrü olan müstəqilliyimizin çöküşü sandan ümumxalq yaşantılarının ifadəsi idi:

*Göllərdəki ufaq dalğalar kimi
Mən də böylə çapuk sənəcəkmiyəm?
Yeni çıxmış ikən ölmüş yalvuna
Yoxsa yarı yoldan dönəcəkmiyəm?!*

*Qarşında açılmış dərin bir boşluq,
Uzanmış qalacaq qollarım bəlkə...
Mən kimə söyləyim bu bitməz dərdi,
Bilməm ki, dinləyən, anlayan varmı? [8]*

1922-1924-cü illərdə çap olunmuş bu qisim şeirlərdəki lirik ovqat uzun illər ədəbi tənqiddə, ədəbiyyat tarixi kitablarında millətçilik, osmançılıq meyillərinin təzahürü kimi pislənmiş, ifşa edilmişdi. Bunlar həmçinin məhəbbət şeirləri kimi qələmə verilir, fərdi intim hissələrə şamil olunurdu. Nəhayət, 70 il sonra bəraət alan bu şeirlər üçün demək oldu ki, ən müqəddəs əməlinə çatmaqda ikən yenidən "dərin bir boşluğa yuvarlanmışdır". Şairin, yazdığı şeirlərin böyük kədərləndirici və qatıllaşdırıcı vətənpərvərlik duyğuları ilə bağlı olub, cümhuriyyətin süqutuna mətam saxlayan zamanda ümumxalq ovqatını ifadə etməkdə idi.

*Eşqimin nə imiş bilməm günahı,
Yıldız könlümün istinadgahı.
Nəsibim olsa da dünyanın ahı
Bir gün göz yaşımı siləcəyəm mən [9, s.25].*

Mikayıl Müşfiqin 1920-ci ildə cəmi 12 yaşı var idi. Bakıda yaşayırdı və orta təhsilini alırdı. Gördükləri, eşitdikləri yaddaşının dərinliklərinə yazılırdı. Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, H.K.Sanlının mövcud olduğunu eyni mühitin havası ilə püxtələşib böyüyürdü. İldən-ildə coşqun səltər kimi çağlayan şeirlərinin sətiraltı mənalarda milli istiqlal əməli ilə tarixə mesajlarını göndərir, yeri gələndə qəlblərin dərinliklərində kök salmış əməlləri, əməlləri dilə gətirməkdən də çəkinmirdi. "Azadlıq dastanı" poemasında kimi:

*Azadlıq dünyanın dərin ruhudur,
Azadlıq sənətin, şeirin ruhudur.
Yelkənsiz bir gəmi, ruhsuz bər cəsəd,
Budur azadlığa yabançı millət.
Azadlıq hər kəsin əzəl naxşıdır,
Məhkum bir millətdən qatır yaxşıdır [10, s.297].*

1937-ci ildə sovet dövlətinin repressiya məhkəmələrinin sorğu-suallarında Vətənin azadlığı idealına sadıq qalıb, şəhidlik zirvəsinə yüksələn Ə.Cavid, H.Cavid, H.K.Sanlı, M.Müşfiq kimi şairlərimiz istiqlal tariximizi daha şərəfləndirdilər. Siyasi hiyləgərlik və zor gücünə Azərbaycanın milli əqli-mədəni-maddi sərvətlərinə 70 il sahibkarlıq iddiasını yeridən sovet dövlətinin, nəhayət, 1990-cı ildə sonu çatdı. Azərbaycan öz müstəqilliyinə artıq bir yumruğa çevrilmiş bütün xalqın əzmi iradəsi ilə birdəfəlik çatdı. Yetmiş il sapdırılan tarixi həqiqətlərimiz kimi müstəqillik uğrunda çarpışan ədəbi irsimiz də xalqın əbədi varidatına qovuşdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Davud. Məqsədimiz. "Azərbaycan" qəzeti, 2 mart 1920.
2. Bağır Ə. Yüz il idi. "Azərbaycan" qəzeti, 27 may 1919.
3. "Azərbaycan" qəzeti, 3 aprel 1919.
4. Əhməd Cavid. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild. Bakı, Azərneşr, 1992.
5. Cəfər Cabbarlı. Ədirmə fəthi. Bakı, "Elm", 1996.
6. Bayramov İ. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. Bakı, "Elm", 2003.
7. Hadi M. Əsgərlərimizə-könüllələrimizə. "Azərbaycan" qəzeti, 22 aprel 1919.
8. "Yeni yol" qəzeti, 12 may 1923.
9. "Maarif və mədəniyyət", 1924, № 5.
10. Mikayıl Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, II cild. Bakı, "Səda", 2004.
11. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I-II cildlər. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.
12. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

Safura Guliyeva

A HUNDRED YEARS OF OUR INDEPENDENCE IN POETRY

Summary

Establishing the Azerbaijan Democratic Republic hundred years ago has created a great enthusiasm in the literary-aesthetic thought. Main historical moments of historical reality are reflected in the poetry of the period.

The article is dedicated to the description of historical events for independence on the basis of artistic samples of that period.

spirit of time with some samples in poetry. Stages of struggle for independence has an eternal place as embodiment of people's life experiences in our literature.

Сафура Гулиева

СТО ЛЕТ НАШЕЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В ПОЭЗИИ

Резюме

Сто лет назад создание Азербайджанской Демократической Республики, приведшее к духовным высотам литературно-эстетической мысли, в поэзии эпохи отразило значимые моменты исторической действительности.

Ссылаясь на художественные образцы эпохи, в статье внимание уделено изображению исторических событий на пути обретения независимости. С помощью ярких примеров показано отображение в поэзии общественных настроений эпохи. Периоды борьбы за независимость в этих стихах навечно запечатлены как воплощение духовных чувствований народа.